

Передумови комплексного наукового дослідження національних меншостей України у 1920-30-ті рр.

На початку ХХ ст. Україна належала до тих територіально-етнічних комплексів, які поєднували культуру і традиції багатьох народів, збагачуючи власну духовну скарбницю дорогоцінними перлинами мови, фольклору і мистецтва переселенців з інших країн.

Після встановлення радянської влади уряд звернув особливу увагу на так звані національні меншості, що визначались як “окремі плинні невеликоруські національні групи, ... вкраплені в чужонаціональні компактні більшості і, здебільшого, не мали певної території та визначеної класової структури”¹. Це обумовлювалось великим відсотком неавтохтонного населення України та його досить високим рівнем національної самосвідомості. За приблизними підрахунками Є. Рихліка, зробленими після оприлюднення результатів перепису населення 17 грудня 1926 р., загальна кількість населення України становила 28 996 540 ч. Серед них українців було 23 218 860 ч. (80,14 %), а представників національних меншостей, відповідно, 5 777 510 ч. (19,86 %). Але, враховуючи всі недоліки проведення перепису, можна стверджувати, що кількість неукраїнського населення була значно більшою. Серед національностей, представлених на той час в Україні, вчений нараховував близько 40².

Перші спроби проведення ідеологічної та організаційної роботи у віддалених національних районах закінчились цілковитою поразкою. Мешканці деяких колоній не розуміли жодної мови, окрім рідної, мали специфічні світоглядні позиції відповідно до своїх етичних та релігійних поглядів, культурних та побутових звичаїв. Ситуація вимагала створення мережі навчальних закладів для підготовки кадрового складу нової місцевої адміністрації, розробки навчальних програм, підручної літератури, залучення науковців до викладацької діяльності. Таким чином, багатонаціональний склад населення України та неспроможність встановити контакт з деякими нацменівськими районами доводили необхідність досконалого знання історії прабатьківщини та культури, мови із всіма діалектичними варіаціями, побуту, менталітету, специфіки традиційних виробництв кожної національної групи для успішного контролю над соціально-політичними та економічними процесами. Яскравою ілюстрацією розуміння радянським урядом головної мети розв'язання національних проблем стали слова В. Затонського: “В своєму житті маємо величезну спадщину, яку треба сприйняти, переварити та переробити”³.

Усвідомлюючи важливість вирішення національних проблем для подолання перешкод на шляху до швидкої всеохоплюючої радянзації всіх верств населення, уряд УРСР почав проводити політику державного стимулювання комплексного наукового дослідження всіх аспектів життя національних меншостей, спираючись на заздалегідь підготовлений ідеологічний та юридичний ґрунт.

Комуністична партія Росії, підкреслюючи протилежність своєї позиції у національному питанні самодержавній, завжди наголошувала, що визнає право кожної нації на самовизначення⁴. У 1921 р. X з'їзд РКП(б) висловив своє ставлення до національної проблеми: “Тепер, коли привілеї скасовано, рівність національностей проведено у життя і право національних меншостей на національний розвиток забезпечено всім характером радянського ладу, завдання партії щодо трудящих мас цих національних груп полягає в тому, щоб допомогти їм повною мірою скористатися з цього забезпеченого їм права на вільний розвиток”⁵. X з'їзд партії ініціював створення того ж року при Народному комісаріаті освіти Ради національних меншостей. Рада через свій спеціальний апарат почала інтенсивно працювати в галузі розвитку культури національних меншостей, поширення мережі національних шкіл, підготовки вчителів, друкування посібної літератури⁶. У квітні 1923 р. відбувся XI з'їзд партії, який взяв курс на “коренізацію”. Ця компанія передбачала проведення у республіках політики, спрямованої на підготовку, виховання та висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні партійних і державних апаратів, організацію мережі шкіл всіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавничої справи мовами корінних національностей⁷. З'їзд прийняв резолюцію: “Видати спеціальні закони, що забезпечували б вживання рідної мови в усіх державних установах, що обслуговують місцеве чужонаціональне населення та національні меншості, – закони, що переслідували б і карали б з усією революційною суворістю всіх порушників національних прав, особливо ж, прав національних меншостей”⁸. Того ж року була прийнята ціла низка подібних законів. У 1924 р. при ВУЦВК виник ЦК Національних меншостей, мета якого полягала у дослідженні національного питання і збиранні матеріалів про невеликі етнічні групи. Наступним кроком стало заснування кафедри національного питання при Харківському інституті марксизму-ленінізму. Активно друкуються праці найавторитетніших на той час теоретиків національного питання М. Скрипника, М. Аржанова, М. Попова, В. Задонського, Я. Хвилі тощо.

8-11 січня 1927 р. у Харкові була скликана Перша Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншостей, яка зібрала найініціативніших представників різних народностей, що мешкали на теренах України. Це стало великою подією у житті молоді республіки. Представники багатьох національних колоній мали нагоду підняти болючі питання про занедбаність національних меншостей. Лунали скарги про незадовільне національне районування, про юридичну незабезпеченість права громадян неукраїнської національності брати участь у діяльності місцевих органів влади та інших державних установ, про мовний бар'єр між населенням та урядовцями, про відсутність національних шкіл, вчителів, підручників, художньої і наукової літератури, періодики, театрів, бібліотек та інших культурних закладів. Гостре занепокоєння викликали виступи доповідачів про брак коштів на придбання сільськогосподарської техніки, посівного матеріалу і добрив, про

жалюгідне становище в галузі охорони здоров'я. Під час наради були прийняті постанови по російській, єврейській, німецькій, болгарській, грецькій, молдавській секціях та секції малочисельних національностей, до яких відносились татари, латиші, литовці, вірмени, асирійці, китайці, чехи, білоруси, цигани. У них визначались першочергові завдання в галузях радянського будівництва, виборчої компанії, економічної роботи серед трудящих, культурно-просвітницької діяльності, охорони здоров'я. На жаль, методи виконання цих завдань та конкретні заходи щодо вирішення національних проблем не були чітко визначені і носили, скоріше, декларативний характер. Але неварто недооцінювати значення події, яка показала прагнення національних меншостей включитися у загальнодержавні процеси, законодавчо затвердивши надані їм права. Нарада привернула увагу широкої громадськості до актуальності національного питання в Україні, дала поштовх до активізації нацменівських ентузіастів. До резолюції було внесено такий пункт: “Треба звернути увагу на науково-дослідницьку роботу у галузі вивчення мови, літератури, історії, економіки, етнографії і мистецтва національних меншостей УРСР, зв'язавшись для цього з ВУАН, Інститутом марксизму, Комітетом краєзнавства, Інститутом радянського будівництва й іншими науковими організаціями”⁹. Таке формулювання, фактично, поставило перед керівництвом ВУАН завдання детального вивчення національних меншостей України.

Протягом 1920-х рр. національні меншості України вважались об'єктом вивчення етнографії, яка на той час мала ретельно зібрану і значною мірою опрацьовану джерельну базу, певні успіхи історіографічного та бібліографічного дослідження, багатий фактологічний доробок, низку наукових установ, досвідчені і талановиті кадри, всебічну підтримку уряду, власний термінологічний апарат, методологію і методику збирання та обробки матеріалу та більш-менш стабільну організаційну структуру. І хоча мета етнографії полягала у рівномірному вивченні всіх етнічних одиниць, що складала багатонаціональний територіально-етнічний масив України, основні наукові досягнення були зроблені в галузі українознавства. На кінець 1920-х рр. етнографія все більше почала відходити від національного принципу дослідження одного корінного народу і приділяти увагу всім іншим народностям, що поступово втрачали свою самобутність, відчайдушно намагаючись пристосуватись до нових соціально-політичних та економічних умов.

У цей період у республіці істотно пожвавився краєзнавчий рух, до лав якого пристала велика армія ентузіастів від сільського школяра до авторитетного вченого. Цьому сприяла політика уряду, який заохочував вивчення рідного краю в усіх наукових, культурних і освітніх закладах УРСР. Успіхи краєзнавчих осередків у національних районах, ініціатива найбільш свідомої частини нацменівської інтелігенції стали запорукою подальшого аналізу національної спадщини у галузі нацменознавства.

На кінець 1920-х рр. в Україні вже існувала ціла низка установ, які так чи інакше займались вивченням деяких аспектів економіки, соціальної

стимулювання дослідження національних проблем ідеологічний та юридичний ґрунт, поживлення краєзнавчого руху, накопичення величезного наукового доробку етнографії, існування низки наукових, культурних та освітніх установ, що раніше займались вивченням національних меншостей України можна вважати передумовами формування і початку теоретичного обґрунтування нацменознавства як наукової складової молоді української етнології.

¹ Российская Коммунистическая партия (б) в резолюциях её съездов и конференций (1896-1924). – М., 1925. – С. 253.

² Державний архів Чернігівської області (Далі – ДАЧО).– Ф.Р – 8840.– Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 282.

³ Первое Всеукраинское Совецание по работе среди национальных меньшинств 8 –11 января 1927 года. Стенографический отчёт, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927. – С. 8.

⁴ Российская Коммунистическая партия (б) в резолюциях её съездов и конференций (1896-1924). – М., 1925. – С. 3.

⁵ Российская Коммунистическая партия (б) в резолюциях её съездов и конференций (1896-1924). – М., 1925. – С. 256.

⁶ Рихлік Є. Науково-дослідна праця серед нацменів // Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук. – 1928. – № 10. – С. 4.

⁷ Шаповал Ю. ГПУ-НКВД як інструмент антиукраїнізації в 20-30-ті роки // Український історик. – № 1-4. – С. 95.

⁸ Российская Коммунистическая партия (б) в резолюциях её съездов и конференций (1896-1924). – М., 1925. – С. 365.

⁹ Первое Всеукраинское Совецание по работе среди национальных меньшинств 8 –11 января 1927 года. Стенографический отчёт, резолюция, постановления и материалы. – Харьков, 1927. – С. 230.

¹⁰ Українські музеї пам'яток культур національних меншостей України // Червоний шлях. – 1929. – № 1. – С. 225.

¹¹ ДАЧО.– Ф.Р – 8840.– Оп. 3. – Спр. 7753. – Арк. 76.

¹² Данилюк Ю. Дві батьківщини Євгена Рихліка // Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.). – К., 1991. – С. 286-287; Ємельянов В. З когорти нескорених // Література і Культура Полісся. – 1994. – Вип.4. – С.59-62; Самойленко Г. Ніжинська вища школа. – 1820-1995. – Ніжин, 1995. – С. 63; Костиця М. В'язень № 37. Повернення з небуття // Житомирський вісник. – 1997. – 31 січня; Шаповал Ю. Належить до небагатьох вчених славістів (Життя і смерть чеха Євгена Рихліка) // Пороги. – 1998. – № 1. – 6-8; № 2. – С. 6-8; Павленко Л. Євген Рихлік: формування та еволюція історичного світогляду // Сіверянський літопис. – 2001. – №5. – С. 89-97.